

FIGYELŐ

A Magyar Könyvszemle új évfolyamai a korszerű igények tükrében. A *Magyar Könyvszemle*, a magyar könyvtártudomány 80 éves szakfolyóirata új életre támadása óta – 1955-től kezdve – megjelent két és fél évfolyamában 29 ún. főcikket, 108 különféle kisebb közleményt és 51 könyvismertetést adott közre. A cikkek nagyobb része alapos, elmélyült, új eredményeket hozó tanulmány vagy lényeges adatközlés. Önmagukban véve – kevés kivétellel – komoly tudományos színvonalról, eredményes szakmai kutató munkáról tanúskodnak. Többségükben fontos adatok közlését, helyes megfigyeléseket, vagy megfontolásra érdemes elgondolásokat tartalmaznak. Ezeknek megfelelően a *Szemle* egyes számai egyenként, önmagukban – az 1957. évi 1. és 2. szám kivételével – színvonalas szakfolyóirat benyomását keltik.

Mást mutat azonban a mérleg, ha a két és fél évfolyamot egészében vizsgáljuk, és mérlegelés alá vont 10 számát az új magyar könyv- és könyvtárkultúra fejlődésének üteméhez és a könyvtári gyakorlat tudományosságaihoz, valamint a könyvtártudomány korszerű törekvéseihez és eredményeihez, mai feladataihoz és lehetőségeihez viszonyítjuk. Ebből az összevetésből egyszerre kitűnik, hogy a *Szemle* – említett eredményei ellenére is – a mai magyar könyv- és könyvtárkultúra és a könyvtártudomány bekövetkezett fejlődéséhez képest a problémák felvetését és kidolgozását illetően jelentős mértékben elmaradt. A ma lényegesnek és közérdekűnek minősülő időszzerű és történeti témák kiválasztása és feldolgozása tekintetében általában kevesebbet nyújtott annál, mint amit a mai könyvtári gyakorlat tényleges szükségletei és a könyvtártudomány mai adottságai alapján nyújthatott volna és nyújtania is kellett volna. Az összkép tehát a korszerű igények tükrében jóval kevésbé kielégítő és megnyugtató, mint ahogy az az egyes sikerült számok, vagy egyes értékes és érdekes cikkek alapján várható volna.

Mi az oka és magyarázata ennek a lemaradásnak? Mi idézte elő, hogy a magyar könyvtártudomány nagymúltú folyóirata fejlődésében még nem tart ott, ahol a szakterület igényei szerint is, a magyar könyvtártudomány adottságai alapján is tartania lehetne és kellene? Akármerről közelítjük is meg a problémát, a felelet egyértelműen csak az lehet: a lemaradás oka az, hogy a szerkesztés célkitűzései, szakmai szemlélete és munkamódszerei nem tartottak lépést a szakterület fejlődésével és kívánalmaival. A szerkesztők nem határozották meg a *Szemle* mai hivatását és feladatkörét. Nem tisztázták a szakterület igényeinek és a magyar könyvtártudomány mai adottságainak megfelelően a szerkesztés célkitűzéseit, irányelveit és célravezető munkamódszereit.

Az időszzerű szerkesztési célkitűzések és a korszerű szakmai szemlélet kialakításának egyik komoly akadálya az volt, hogy a szerkesztők a *Szemle újraindításakor* nem vették számba azt a mélyreható különbséget, aminek a régi és új évfolyamok tartalmában, e tartalom összetételében és irányában szükségszerűen meg kellene mutatkoznia. Nem mérték fel és tárták fel, hogy az újraindítás nem jelentheti a 80 éves nagymúltú és nagy-

értékű folyóirat egyszerű folytatását. Pedig az elhatárolás — mint a következmények megmutatták — alapvetően szükséges lett volna.

A *Szemle* régi évfolyamai a polgári könyv- és könyvtárkultúra és a polgári könyvtártudomány szükségleteit és szemléletét tükrözik. Értékes és igényes tanulmányai, adatközlései jórészt a pozitívista kutató munka termékei. Magától értetődik, hogy a régi évfolyamok szerkesztési célkitűzéseiből és hagyományaiból meg kell tartani mindazt, ami valóban értékes, ma is használható, sőt számunkra is példamutató. Így pl. a lényeges problémák kiválasztását és feldolgozását, a tudományos alaposságra és megbízhatóságra való törekvést, a széleskörű tájékozottságot hazai és külföldi viszonylatban egyaránt. Nem lehet azonban kétséges, hogy a szocializmus útján haladó magyar társadalom könyv- és könyvtárkultúrájának beható és színvonalas vizsgálatát csak megváltozott szemlélettel és új módon lehet és szabad végezni. Az új évfolyamok szerkesztésének célkitűzéseiben, tartalmában és módszereiben teljes tudatossággal és következetességgel ennek fejlődéséhez és igényeihez és a könyvtártudomány korszerű adottságaihoz és lehetőségeihez kellett volna és kell alkalmazkodnia.

Ez annál is inkább alapvető szerkesztési követelmény, mert ma teljesen más a viszony a könyvtárpolitika és a könyvtári gyakorlat, valamint a könyvtártudomány között, mint korábban volt. A szocialista könyv- és könyvtárkultúrában — más rokonjellegű társadalmi folyamatokhoz hasonlóan — szükségképpen jóval szervezettebb és szorosabb, egyben kölcsönösen ösztönzőbb az összefüggés a gyakorlat és az elmélet között. A társadalom könyv- és könyvtár iránti igényei az élet minden területén sorra, úgyszólván egyszerre és sürgősen jelentkeznek. Ennek eredményeképpen a mai könyvtárak a társadalom életének széles területeit behálózzák. E sokezer könyvtár és a tényleges szükségletek szerint egymástól elkülönülő könyvtártípusok korszerű kialakítása és ésszerű működése országos szinten nézve is, számottevő művelődéspolitikai feladatnak bizonyul, és a népgazdaság egészéhez viszonyítva is jelentős minőségi munkaerőszükségletről és költségkeretről való rendszeres gondoskodást igényel. Ráadásul a máig elért fejlődési szint valójában csak kezdetnek, lényegében csak az alapok lerakásának tekinthető. A tényleges társadalmi igény kikerülhetetlenül a mai keretek többszörösére való bővítését teszi szükségessé. Ilyen körülmények között jelentős szellemi és gazdasági érdekek fűződnek ahhoz, hogy az új magyar könyvtárpolitika célkitűzései a teljes könyvtárügy szervezeti keretei és működésének korszerű formái lehetőség szerint tudományosan meg-alapozottak legyenek, vagyis a történeti előzmények számbavételével és a valóságos szükségletek gondos elemzésével lehetőleg minél ésszerűbben és takarékosabban készüljenek, s hogy továbbmenően az elért fejlődés eredményeinek és hiányosságainak ellenőrzése és értékelése tudományos megbízhatósággal nagyobb időközökben rendszeresen megtörténjék. Következésképpen az egész magyar könyv- és könyvtárkultúra korszerű továbbfejlődésének egyik alapkövetelménye, hogy a könyvtártudomány szerves kapcsolatban álljon és lépést tartson a könyvtári gyakorlattal. Tudatosan, tervszerűen és következetesen arra épüljön és azt szolgálja. Elméleti és történeti eredményei eleven, előre-lendítő tényezőkké váljanak, s ezzel az egész szakterület fejlődése minden vonatkozásban minél előbb a tudatosság minél magasabb fokára emelkedjék.

Mindenekelőtt és fölött ebben kellett volna és kell az eddiginél jóval többet, korszerűbbet nyújtania a *Szemle* új évfolyamaiban. Főként azzal, hogy a könyvtártudományt szerves kapcsolataiban és élő, eleven funkciójában szemléli és kezeli, s a *Szemle* közleményeit az alapvető tanulmányoktól a szaktudományi hírekig következetesen e követelmények szerint válogatja össze, ill. készítetteti el.

A szerkesztés szakmai szemléletének másik gyengesége, hogy nem számolt a modern könyvtártudomány tartalmának, az idetartozó ismeretágak egymásközi belső arányainak megváltozásával. Annak, hogy a modern könyv- és könyvtárkultúra társa-

dalmi jelentősége megnövekedett, szükségszerű követelménye, hogy a könyvtártudomány helye, szerepe és jelentősége is megnövekszik a társadalomtudományok sorában. Ez azonban nem egyszerű mennyiségi növekedés, hanem egyben a szaktudomány tartalmát és belső arányait illetően lényeges minőségi változásokkal is jár, aminek a követelményeit a szakfolyóirat szerkesztésében is tudomásul kell venni és lehetőség szerint érvényesíteni kell.

Mint ismeretes, a könyvtártudomány elméleti, történeti és alkalmazott (gyakorlati) ismeretágakból tevődik össze. Legkorábban a jelen és a jövő formálása szempontjából jobbra közömbös történeti kutatások voltak túlsúlyban. Majd fokozatosan a könyvtári gyakorlattal közvetlenül foglalkozó vagy azt támogató alkalmazott ismeretágak indultak fejlődésnek. Az írás-, könyv- és könyvtárkultúra alapkérdéseit megvilágító és rendszerező elméleti ismeretágak eddig meglehetősen háttérbe szorultak. Ma viszont a könyv- és könyvtárkultúra társadalmi jelentőségének már eddigi elért s a jövőben továbbfokozódó növekedése éppen a könyvtártudomány elméleti és alkalmazott ismeretágait helyezi tudománypolitikai és könyvtárpolitikai szempontból egyformán előtérbe. Ezek avatják a könyvtártudományt szellemi és gazdasági vonatkozásokban egyformán a szocialista könyv- és könyvtárkultúra fontos tényezőjévé, a modern könyvtárpolitika és könyvtári gyakorlat nélkülözhetetlen elemévé. Természetesen nem jelenti és nem is jelentheti ez a könyvtártudomány történeti ismeretágainak háttérbeszorítását vagy éppen elsorvadását, hiszen az írás-, könyv- és könyvtárkultúra szerves társadalmi folyamat eredménye, s mint ilyen a történeti fejlődés lényeges jelenségeinek és összefüggéseinek ismeretét nem nélkülözheti. A belső arányok megváltozása tehát csak azt jelenti, hogy az írás-, könyv- és könyvtárkultúrát létrehozó s szüntelenül fejlődő társadalmi igények s az azok kielégítésére végzett bonyolult társadalmi tevékenységek megismerésére és tudatosítására szolgáló elméleti és alkalmazott ismeretágak, valamint e társadalmi folyamat történeti fejlődését feldolgozó ismeretágak a mai szükségleteknek megfelelő helyes arányba s a jelennel bensőbb kapcsolatba, tehát korszerű egyensúlyba kerüljenek egymással. Ez az a korszerű tudománypolitikai szemlélet, amely a könyvtártudomány egyes ágait a segédtudományi állapotból kivezeti, vagy a leszűkített gyakorlatiasságból magasabb elméleti szint felé tereli. Így módon válhat a könyvtártudomány egyszerre a társadalom tudományok egyik elméletileg is fejlett, tartalmas, önálló ágává, az élő könyv- és könyvtárkultúra egyik hatékony tényezőjévé és más tudományágak hasznos társtudományává.

A könyvtártudomány korszerű arányának és távlatának tudata láthatóan nem áll a *Szemle* új évfolyamainak tartalma mögött. Világosan mutatja ezt, hogy a *Szemle* új évfolyamaiban az elmélettel és a társadalmi környezettel lazán összefüggő, mozaikszerű történeti témák – a régi évfolyamok örökségeként – továbbra is túlsúlyban vannak a modern tárgykörökről szóló feldolgozásokkal szemben.

Eleinte a történeti és a modern témák nagyjában fele-fele arányban osztozkodtak a terjedelmen. Ez az arány akkor kiindulásként elfogadhatónak látszott: azzal, hogy a *továbbiakban* a modern témák majd meghaladják a történeti tárgykörök számát és terjedelmét, illetve a jól megválasztott történeti témák is jelen- és jövőbeli könyvtárpolitikánk kialakításához szolgáltatnak elméleti alapokat. A valóságban azonban ez az arány éppen ellenkező irányt vett. Úgyannyira, hogy az említett számok már csaknem kizárólag történeti jellegű közleményekkel teltek meg.

Legalább ennyire jellemzőek és ilyen jelentőségűek azonban azok a hiányosságok, is, amik a két fő ismeretkör sajátos tartalmi összetételében tűnnek elő. Mindkét területen a közreadott közlemények között akad több is, főként néhány történeti jellegű kisebb közlemény, több figyelőközlés s egyik-másik könyvismertetés, ami sem könyvtárpolitikai, sem tudománypolitikai szempontból nem látszik sürgősnek vagy fontosnak, ill. amely a

kelleténél több helyet vesz igénybe, vagy amelyiknek szakmai színvonala jóval alatta marad az átlagosnak, esetleg a tárgynál vagy jellegénél fogva nem is tartozik a *Szemle* feladatkörébe. Ugyanakkor mindegyiken belül számos lényeges és közérdekű időszerű, ill. történeti téma feldolgozása, adatközlés vagy beszámoló hiányzik. Nem, vagy csak alig érinti a *Szemle* az újabb könyvtártípusok, pl. a közművelődési, munkásegyleti, szakszervezeti könyvtárak, olvasóegyletek és a modern szakkönyvtárak történeti kialakulását, vagy az ún. tömegkiadványok, pl. olcsó könyvsorozatok, füzetes kiadványok, népi tömeglapok stb. történetét, valamint a dolgozó tömegek olvasási kultúrájának történeti fejlődését. Űgyszólván nem, vagy csak alig foglalkozik a közművelődési (állami és szakszervezeti) könyvtárak eddig elért eredményeivel és továbbfejlődésének problémáival, a szakkönyvtárak, az iskolai könyvtárak, az Országos Széchényi Könyvtár mai helyzetével, feladataival és további lehetőségeivel, a könyvtártudományi, módszertani és bibliográfiai munka mai helyzetével, korszerű feladataival és feltételeivel, a könyvtárak gyűjtőkörének időszerű rendezésével, a mikrofilm felhasználásának mai lehetőségeivel és feltételeivel stb.

Az ilyen és hasonló alapvető problémák mellett hiányok mutatkoznak a tudományos hírszolgálat és a könyvismertetések terén is. A *Figyelő* rovatban a mainál rendszerebben kellene számot adni a könyvtárügy hazai és nemzetközi vonatkozásban fontos fejleményeiről is. A könyvismertetések során pedig a legfontosabb külföldi szakkönyvtárakon kívül lehetőleg minden valamennyire is figyelmet érdemlő magyar szakkönyvtárra feltétlenül s még idejében sort kellene keríteni. Komoly hiányosság, hogy a *Szemle* a magyar szakkönyvtárak közül – többek között – mindaddig nem vagy nem megfelelően foglalkozott pl. TEVAN Andor: A könyv évezredes útja és SALLAI István: A könyvtári munka c. könyvével, a *Tervgazdasági bibliográfia* két kötetével, *Az új magyar könyvkiadás tíz évével*, *A könyvtári munka albumával*, M. TÓTHFALUSI KIS Miklós műveinek új antológiájával, továbbá a Debreceni Egyetemi Könyvtár kiadványainak nagyobb részével, a Budapesti Egyetemi Könyvtár, a Szegedi Egyetemi Könyvtár, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, a Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára, az Agrártudományi Egyetem Könyvtára, az Országos Műszaki Könyvtár, az Országos Mezőgazdasági Könyvtár, a Soproni Műegyetemi Könyvtár, továbbá egyes megyei könyvtárak stb. stb. kiadványaival, vagy dokumentációs kiadványainkkal, s a legújabb könyvtári szabványokkal. Világos, hogy valamennyi szakkönyvtár ismertetését nem lehet egyforma részletességgel elvégezni. Ezt sem a kiadványok jellege nem indokolja, sem a *Szemle* terjedelme nem teszi lehetővé. Módot kell azonban találni arra, hogy a kiemelkedő művek részletes ismertetésén kívül, a többiek rövid bemutatása is megtörténjék, s szükség esetén egyes kiadványok vagy sorozatok, csoportok összefoglaló, esetleg kritikai elemzést és értékelést is nyerhessenek.

Aligha szorul bővebb bizonyításra, hogy az ilyen elméleti és gyakorlati szempontból fontos időszerű vagy történeti témák tervbeiktatásához és kidolgozásához, valamint az egyes rovatok korszerű továbbfejlesztéséhez nem lett volna szükség valami különleges találékonyságra. Az elmúlt évek során az Országos Könyvtárügyi Tanács és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Főbizottsága egész sereg fontos problémát tárgyalt meg. A könyvtárak módszertani felülvizsgálatai, az Országos Széchényi Könyvtár munkaközösségei s az egyes könyvtárak tudományos kutatásai különféle kiadványaikban számos fontos kérdést vetettek fel. A *Könyvtáros* a legkülönbözőbb területeken tett figyelemre méltó kezdeményezéseket. KÓHALMI Béla *Könyvtártudományunk feladatai* címen külön tanulmányban elemezte és foglalta össze a legsürgősebb és legfontosabb könyvtártudományi tennivalókat (1954). Mindössze csak szívvel-lélekkel benne kellett volna élni a mai kibontakozó magyar könyv- és könyvtárkultúra fejlődésének élvonalában, éber figyelemmel érzékelni kellett volna annak eseményeit, szükségleteit és fejlődési

lehetőségeit, hogy a *Szemle* tartalma a témák és arányok tekintetében szorosabban nyomon követhesse a szakterület fejlődésének irányát és ütemét, s egyben tudatosabbá tegye, tőle telhetően ösztönözze és jobban kielégítse a szocialista könyv- és könyvtár-kultúra tudományos igényeit.

A *Szemle* korszerű fejlődésének további akadályai az eddigi *szerkesztési módszerekben* keresendő. A *Szemle* egyes számainak tartalma – a régi szerkesztési hagyományok ma már túlhaladott maradványaként – eddig jobbára attól függött, hogy egyes szerzők saját kezdeményezésükből mikor milyen témákat dolgoztak fel, ill. közlésre mikor mit küldtek be. Csak a cikkek kis része készült előzetes felkérés és megbeszélés alapján.

Ez a szerkesztési módszer ma már nyilvánvalóan nem elégséges. Nem válhat be akkor, ha itt-ott a szakterület egyes jelenségeivel, főként egyes új utakat kereső kezdeményezéssel szemben elvi vagy személyi indítékú egyoldalúságok vagy éppen elfogultságok is közrejátszanak, mint pl. a tájbibliográfiákról folytatott vita' esetében vagy SALLAI-SEBESTYÉN: A Könyvtáros Kézikönyve egyes fejezeteinek megítélésében, ill. a Debreceni Egyetemi Könyvtár *Évkönyveivel* kapcsolatos elzárkózásban, ill. állásfoglalásban.

Mindenekelőtt olyan többéves *távlati terv*, vagyis *szerkesztési program* kidolgozására van szükség, amely a magyar könyv- és könyvtárkultúra modern fejlődési távlatainak, mai tényleges tudományos szükségleteinek és múltja megismerésével kapcsolatos fontos feladatok felmérésén alapszik, s amely a leglényegesebb, leginkább időszerű és közérdekű elméleti és gyakorlati problémák elemzését, továbbá a közelebbi és távolabbi múlt legfontosabb jelenségeinek és összefüggéseinek feltárását veszi célba, s amely egyben széles körben gondosan számba veszi és alkalomadtán mozgósítja mindazokat a könyvtárosokat, akik szakmai kutató munkára alkalmasaknak mutatkoznak. Ezt követően pedig olyan szerkesztési gyakorlatot kell folytatni, amely a lehetőségekhez mérten következetesen és rugalmasan igyekszik valóra váltani a szerkesztési program célkitűzéseit.

Mindennek a *Szemle* két és fél évfolyamában kevés jelét lehet találni. Ha a szerkesztők a Szerkesztő Bizottság ismételt sürgetésére egy alkalommal össze állítottak is egy téma- és névjegyzéket, az korántsem tekinthető átgondolt, a korszerű követelményeket és lehetőségeket körültekintően számbavevő, elvileg is megalapozott szerkesztési programnak. Pedig a tervszerű munkára, az ösztönző támogatásra ugyancsak szükség lett volna mind az időszerű, mind a történeti témák kidolgozásában. Ez annál is inkább indokolt lett volna, mert rendszerint éppen az ilyen természetű témák kidolgozása komoly nehézségekkel jár, s tervszerű központi irányítás és segítség nélkül megfelelő színvonalon alig végezhető.

Kétségtelen, hogy a könyvtártudomány korszerű kibontakozásának megvalósítása, a társadalomtudományok számottevő ágává való fejlesztése és jelentős könyvtárpolitikai tényezővé való avatása nem egyedül, sőt nem is elsősorban a *Magyar Könyvszemle* feladata. Ez messze meghaladná általában is egy szakfolyóirat lehetőségeit. Még inkább abban az esetben, ha az a tényleges szükségletekhez képest szűk terjedelemben és csak nagy időközökben jelenik meg. Ezt a feladatot együttesen a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Főbizottságának, az Országos Könyvtárügyi Tanácsnak és a fokozatosan fejlődő hálózati központi könyvtáraknak, valamint a szakterület szakfolyóiratainak és más szakmai kiadványoknak együttesen, szoros együttműködésben kell elvégezniük. A maga eszközeivel, tervszerű kezdeményezéseivel, ösztönző megbízásával és az érdekelt szervek mozgósításával vagy együttműködésének szorgalmazásával azonban sokat tehet a *Szemle* azért, hogy a könyvtártudomány fejlődését tervszerűen a korszerű könyvtárpolitikai és tudománypolitikai követelmények irányába segítse lendíteni.

Félreértések elkerülése végett világosan ki kell emelni, hogy e fejlettebb szerkesztési módszerek természetszerűen nem zárják ki azt, hogy alkalomadtán a *Szemle*ben előre

meg nem beszélt, ún. beküldött cikkek is közlésre kerüljenek. Egy szakfolyóirathoz mindig érkeznek — és érkezzenek is — ilyen spontán készült írások. Ez egyik útja-módja az egyéni kezdeményezés szabad érvényesülésének: egyes különösen időszerű témák vagy egyes új szakírók jelentkezésének. Ezek azonban csak kiegészíthetik, színezhetik a folyóiratot. Annak gerincét elsősorban a távlati program alapján készült cikkek alkotják. Ha ez a távlati program kellő előrelátással nem alakul ki, szükségszerűen bekövetkezik az a helyzet, amikor túlsúlyba kerülnek a rögtönzések, nem egy tekintetben érezhető hiányok állanak elő, sőt itt-ott bizonyos előítéletek és személyi indítékú elfogultságok is lábra kaphatnak.

Végül, ha csak mellékesen is érinteni kell a *Szemle* terjesztésével és a szakterületre gyakorolt jelenlegi hatáskörével, valamint ennek továbbfejlesztésével kapcsolatos kérdéseket is. A szerkesztésre nem közömbös, vajon a folyóirat terjedelme és példányszáma a szakterület mai tényleges szükségleteihez képest elegendő-e, s eljut-e mindenhová, ahol reá a korszerű szakmai fejlődés érdekében szükség van. Egyszerű számvetéssel meg lehet állapítani, hogy a *Szemle* terjedelme is, példányszáma is a modern magyar könyv- és könyvtárkultúra jelentőségéhez képest kevés. Ezen felül a *negyedévenkénti megjelenés is hátrányos*, mert erősen lelassítja a hatását. Éppen ezért korszerű programjának kialakításával és tervszerű szerkesztési módszerek kifejlesztésével párhuzamosan kezdeményezni kell terjedelmének és példányszámának felemelését, és gyakoribbá kell tenni a megjelenését, mert csak így, az összes szellemi, szervezési és anyagi előfeltételek birtokában küszöbölhetők ki azok a nehézségek, hiányosságok és hibák, amelyek itt — ha csak vázlatosan is — előtűntek, s csak így alakíthatja ki és láthatja el minden tekintetben valóban korszerűen a maga feladatait.

Természetesen a helyzet ilyen alakulásáért a szerkesztőkön kívül a felelősségben bizonyos mértékig magának a Szerkesztő Bizottságnak is osztoznia kell. Főként azért, mert nem volt eléggé igényes, a szerkesztőket nem szorította korszerűbb és tervszerűbb munkára. Nem végeztetett közvéleménykutatást a szakkörök véleményét és a *Szemle* szakmai hatáskörét illetően.

A következők világosan megmutatják, hogy nemcsak a szerkesztés célkitűzését, szemléletét és munkamódszerét kell a korszerű igények és követelmények szerint továbbfejleszteni, hanem bizonyos mértékig a Szerkesztő Bizottság munkája is változtatásra szorul, azt fokozottabban az időszerű feladatok és adottságok kívánalmaihoz kell szabni. Mindenekelőtt az elvi irányításnak és ellenőrzésnek az eddiginél jóval hatékonyabbnak kell lennie. Itt is érvényes, hogy az új feladatok és követelmények csak az irányítás új módszereivel végezhetők el sikeresen.

Az igények és követelmények további részletes felmérése és mérlegelése, a tényleges adottságok és lehetőségek tisztázása, vagyis a korszerű szerkesztési program kidolgozása és a követendő szerkesztési irányelvek és módszerek megállapítása még nem kis feladatot ró az új szerkesztőre és a Szerkesztő Bizottságra, sőt esetleg a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Főbizottságára is. A problémák beható megvizsgálására és tisztázására jó alkalmat nyújt most a szerkesztő személyének megváltozása, és komoly lehetőséget adnak az első 10 szám már érintett és még feltárandó tanulságai. Mindenképpen helyes volna azonban, ha a kérdések megtárgyalása minél szélesebb körben történne, ha tehát ezek megvitatása során a könyvtárosok szakmai közvéleménye is hallatná és hallathatná szavát. A felelős személyek és szervek, valamint a szakmai közvélemény együttes erőfeszítése a legjobb biztosíték arra, hogy a *Magyar Könyvszemle* minél korszerűbben betölthesse könyvtár- és tudománypolitikai hivatását, s a továbbiakban legyen méltó folytatása az elért 80 esztendő értékes évfolyamainak, hogy mai modern feladatait hagyományos igényességével és az érdekeltek minél szélesebb körének tervszerű közreműködésével tudatosan vállalja és azt minél jobban el is látja.

Bartoniek Emma (1894—1957). Visszavonultan, mindig csak munkájába felejtkezett élt, — csöndben, észrevétlenül távozott az élők sorából BARTONIEK Emma, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára kéziratárának egykori vezetője. Fiatal korában olyan simán és szerencsésen indult pályája, mint kevés könyvtárosé: élete vége a tragikus körülmények sorozata volt. De amint a szerencsés napokban nem érdekelte a siker, és sohasem kapott a feléje kínált elismerésen, ugyanúgy nem törte meg a mellőztetés, nem adott helyet a panasznak a súlyos csapások idején. A segítségnek föl kellett keresnie őt, mert maga nem kért semmit.

1894-ben született Budapesten. Atyja BARTONIEK Géza, az Eötvös-kollégium alapító-igazgatója, az első világháború előtti évtizedekben induló nagy magyar tudósgeneráció felejthetetlen nevelője volt. Történelmi érdeklődése megdöbbentően korán, szinte a kisgyermek-korban jelentkezett, és soha többé nem vált kérdésessé. Egész életén át csak kettős hivatása foglalkoztatta: a könyvtári (később főleg kéziratári) feladatok és a történettudomány. Az egyetemen MARCZALI, ÁLDÁSY és FEJÉRPATAKY tanítványa volt, akiknek módszeres iskolázásából annyi kitűnő magyar történetíró került ki. Már a doktorátus előtt, 1916-ban kinevezést kapott a Széchényi Könyvtárba, ahol második otthonát találta meg. „Boldog vagyok, ha csak már a küszöbét átlétem a Múzeumnak”, volt a mondása.

Mint könyvtáros példátlan lelkiismeretesség, köteleességteljesítés, a munkaidő minden percének kihasználása, a rábízott nemzeti kincsek féltő megbecsülése, aggódoó védelmezése jellemezte. Emberi melegséggel csak azok iránt oldódott fel, akikben ugyanezt az ethoszt érezte meg. Egyébként zárkózott volt, a társaságot sem a könyvtárban, sem azon kívül nem kereste. Elveszetnek tartott minden percet, amit nem hivatására fordított volna. A kéziratárnak nála lelkiismeretesebb öre soha nem volt.

Tudományos munkássága négy pont körül csoportosult: középkori magyar történelem (főleg jog- és társadalomtörténet), bibliográfia, kodikológia és a magyar történetírás története. Több tanulmányban, majd egy összefoglaló munkában fejtegette a középkori magyar állam egységét képviselő királyság problémáit: *A koronázási eskü fejlődése 1526-ig. Az Árpádok trónöröklési joga. A magyar királyavatáshoz. Corona és Regnum. A királyi hatalom eredete. A magyar királyválasztási jog a középkorban. A magyar királykoronázások története.* Az Árpád-kori társadalom szövevényes problémáit világítja meg egészen eredeti módon *Szociális problémák az Árpádkorban* c. tanulmányában. Írt az ÁRPÁDOK érepecsétjeiről. Facsimile kiadásban kiadta SZENT ISTVÁN törvényeinek XII. századi kéziratát, az *Admonti-kódexet*. Munkatársa volt a középkori magyar elbeszélő források nagy kritikai kiadásának, a SZENTPÉTERY-féle *Scriptores*-nak. Elkészítette teljesen töretlen úton, főleg az Országos Széchényi Könyvtár anyaga alapján a könyvészetet akkor még teljesen nélkülöző magyar történettudomány számára a történeti forráskiadványok bibliográfiáját. Olyan munkát, amely évtizedeken át kiindulópontja volt minden magyar történetíró munkájának. Főműve azonban a *Coices Latini medii aevi*, a Széchényi Könyvtár középkori latin kódexeinek leíró katalógusa. A legszebb könyvtári feladat a gyűjtemények, de egyben tudományos munka. Egyéniségéhez is legjobban illett ez: minden sora mögött tudás, tapasztalat, kombináló készség, fantázia, éles következtetés, logikus distinkció, finom megfigyelés, az anyaggal való szerető foglalkozás. Nem mutató eredmény, de végeredményben maradandóbb, mint sok földolgozás, amely reá támaszkodik. Folytatása, az újkori latin kéziratok katalógusa már csak kéziratban készült el, nyomtatásban nem jelent meg.

Mikor szeretett munkahelyét, a kéziratárt — melynek 1926 óta volt tisztviselője, majd mind jelentősebb irányító szerep után 1934 óta forma szerint is vezetője — el kellett hagynia, a családi kör támasza, a testvérek önfeláldozó szeretete tette lehetővé, hogy

nem kellett tehetségét aprópénzre váltania azért, hogy kenyerét megkeresse. Később segítségére sietett a Magyar Tudományos Akadémia is.

Élete utolsó három évében súlyos betegségében, egyre jobban fogyó erővel is dolgozott. Befejezte már régóta készülő munkáját: *A magyar történetírás története 1711-ig*. (A jelenkorig tervezett második rész már nem valósulhatott meg.) Boldog volt ekkor is? Talán igen. Mert a legnagyobb boldogságnak azt tartotta, ha valaki tudományos munkával foglalkozhatik. „Nem mondom, hogy a tudománynak áldoztam életemet; — írta egyik utolsó levelében, — ez nem áldozat volt, hanem a legnagyobb gyönyörűség, s a tudomány nekem sokkal többet adott, mint én a tudománynak.” Boldogságról beszélt akkor is, amikor a halála előtti hetekben legújabb megbízatásból bekapcsolódott POTTHAST *Bibliotheca historica medii aevi* nemzetközi szervezéssel készülő új kiadásának munkálataiba. Dolgozott tiszta értelemmel, de törekeny erővel életének szinte utolsó napjáig, amikor a szívgyöngeség megmentette betegségének következő, legfájdalmasabb és öntudatlanságba vesző szakaszától, 1957. május 31-én.

Utolsó útjára csak legszűkebb környezete kísérte, de emlékező lélekkel fordulnak feléje mindazok, akik ismerték egyenes, hajthatatlan, elveihez mindenkor ragaszkodó egyéniségét.

CSAPODI CSABA

Néhány kiegészítő megjegyzés a hazai könyvtárvizsgálatok időszerű kérdéseihez. Igen hasznos és mindnyájunk által megbecsült munkát végzett el CsűRY István azzal, hogy elemezte és összefoglalta¹ a könyvtári módszertani felülvizsgálatok eredményeit és tennivalóit. Bár hangsúlyozta, hogy nem törekedhetett teljességre (hiszen ez monografikus feldolgozást kívánt volna meg), mégis szeretnék néhány kiegészítő megjegyzést tenni az adott témával kapcsolatban, mert úgy vélem, hogy e kiegészítések még nem a monografikus feldolgozás feltétlen velejárói.

1. Kezdem azzal, amivel teljesen egyetértek, csak igen határozottan alá kívánom húzni CsűRY igazát éppen a jövőbeni módszertani felülvizsgálatok teljes sikere érdekében: joggal kevesli a vizsgálatok előkészítésére fordított időt (adatok, dokumentumok gyűjtése, tanulmányozása). Ezt nemcsak az 1951/53-ban folytatott vizsgálatok nem tették lehetővé, illetve nem tudatosították mint alapvető vizsgálati módszertani követelményt, hanem még 1957 nyarán, az Országos Széchényi Könyvtár szakmai felülvizsgálatában sem érvényesült eléggé; tapasztalatom szerint egyik-másik öt év előtti vizsgálatához viszonyítva e téren még visszaesés is mutatkozott, maga az OSzK is körülményesen, csak egy-egy példányban, sőt nem egy esetben hiányosan bocsátotta a 21 tagú vizsgálóbizottság rendelkezésére a szükséges dokumentumokat. Arról viszont már nem a könyvtár tehetett, hogy az anyag előzetes tanulmányozására nem volt elég idő: mi, akik elég sok könyvtári módszertani felülvizsgálatban vettünk részt, elmulasztottuk meggyőzni a Művelődésügyi Minisztérium könyvtári osztályát eme előkészítő, tanulmányozó munka kiemelkedő fontosságáról. Véleményem szerint inkább egy hónappal később következzen be egy módszertani felülvizsgálás, de mind a szóbanforgó könyvtárnak, mind a bizottság tagjainak adjunk elég időt a rendszeres felkészülésre akár technikai szempontból (pl. a kívánt dokumentumok hiánytalan összekeresése, sokszorosítása), akár a feltárt dokumentumok elemző tanulmányozására.

¹ *Magy. Könyvszle.* 1957. 1. sz. 1—13 l.

2. Egyetértek azzal is, hogy a felülvizsgálatok eredményességéhez nagy mértékben hozzájárulhatnak az önről végzett belső felmérések, a saját problémákban való elemző jellegű elmélyedés. Mivel ennek a munkának a jelentőségét és jövőbeni fontosságát jobban hangsúlyozni szeretném, mint a szóban forgó cikk kitűnő szerzője, néhány adatot szeretnék rögzíteni.

Az Akadémiai Könyvtár 1952. évi felülvizsgálatát² egész sor belső elemzés, felmérés előzte meg (feladatok, profil-kérdés, futószalag stb.); e belső vizsgáldások nemcsak „lélektanilag” készítették elő a külső szakértők munkáját, de elősegítették a valóban halaszthatatlan reformok gyakorlati végrehajtását is. Az Országos Széchényi Könyvtár is többször vette igénybe ezt a hasznos módszert. Például 1955 nyarától kezdve — az akkor folytatott KÓHALMI—MÁTRAI—HARASZTHY-féle vizsgálat nyomán — öt tagú belső szakértői bizottság foglalkozott a magyar, illetve magyar vonatkozású művek elvi meghatározásával. 1955 végén az OSZK vezetősége belső ellenőrző bizottságot küldött ki az állománygyarapítás ügyének megvizsgálására, hogy tisztázni lehessen, mi valósult meg az említett három tagú bizottság javaslataiból. Nem egyetlen részlettel, hanem működésének funkcionális szempontból vett egészével nézett szembe az Akadémiai Könyvtár 1957 márciusában végzett elemzése, mely segítséget kívánt nyújtani az Akadémia I. osztálya által felkért bizottság (KÓHALMI—MÁTRAI—PAJKOSSY) munkájához. Ismeretes, hogy több könyvtárunkban is hajtottak végre hasonló vagy rokon célú belső vizsgálatokat: e néhány példa megemlékezésével csak alá akartuk húzni e téma fontosságát.

3. A Csúry által idézett külföldi szakirodalom nem egyszer emeli ki a kérdőív-módszer fontosságát (különben maga a szerző is alkalmazta ezt a bibliográfiák értékelésével és használatával kapcsolatosan). Anélkül, hogy e módszer „mindenhatóságát” túlbecsülnők, igen jó kiegészítő eszköznek tartjuk az adott könyvtár működése hatásfokának felméréséhez, az adott olvasó- vagy kutatóközönség véleményének és igényeinek módszeres felkutatásához. Az elmúlt könyvtárvizsgálatok alkalmával nem egyszer beszélgetéseket folytattunk az éppen „előkeríthető” olvasókkal, de e véletlen és inkább spontán jellegű, „közvéleménykutatás” nem hozhatott komoly eredményeket. A könyvtár állandó használójának helyesen elgondolt rendszer szerinti (írásbeli) megkérdezése — bár nem tekinthető egyedül célravezető módszernek — könyvtáraink életében, elemző munkánkban sokkal kisebb szerepet játszik, mintsem megérdemelné. Az Akadémiai Könyvtárban 1957 márciusában járt szakmai vizsgálóbizottság e kutató fontosságát különösképpen ajánlotta az Akadémia és könyvtára vezetőségének figyelmébe, — úgy vélem, e területen különös okkal és joggal.

Mindenesetre a kérdőív-módszer nem formalisztikus, hanem az adott könyvtári feladatokhoz igazított helyi változatai — maennyiben csak kiegészítik az elvi jellegű, tervszerű szakmai vizsgálatot — az előbbiekből már hiányolt előkészítő munka hatásfokát nagy mértékben növelnék.

4. Végül egyetlen megjegyzés hazai könyvtárvizsgálataink fejlődésének történetéhez.

Nem kétséges, hogy eddigi felülvizsgálataink döntő többsége (különösen az 1951-1953-as periódusban) mindenekelőtt a vizsgált könyvtár szervezeti, személyi, munkaszervezési, használati, technológiai és technikai kérdéseit vetette fel, és kevésbé törődött a *tartalmi* tényezővel (pl. a funkció és a könyvtárgyarapítás összefüggése, az állomány-

² Ezt tévesen teszi a szerző 1953-ra (i. m. 2. l.). 1952 nyarán volt a MTA Könyvtárának bizottsági felülvizsgálata.

gyarapítás tartalmi elemzése, a cseretevékenység tartalmi és tudománypolitikai értékelése, az olvasóközönség összetételének analitikus vizsgálata, az olvasók által használt művek elemző értékelése, az adott terület könyvtári ellátottsága, a könyvtár „tudományos jellegének nem jelszószerű, hanem valóságos vizsgálata, az adott terület vagy intézmény szolgáltatára hivatott könyvtár működésének elemzése e sajtósági feladatok tükrében, általában a könyvtár társadalmi funkciójának és hatásának részletező elemzése stb.). Meg kell azonban jegyezni, hogy igazságtalanok volnánk és ahistorikus szempontokat vetnénk fel, ha a tartalmi elemek *széleskörű* vizsgálatát eme első periódustól is megköveteltük volna.

Ma már azonban más a helyzet. Társadalmi fejlődésünk, tudományos haladásunk, könyvtárpolitikai nézeteink tisztázódása, dolgozóink könyvtártechnológiai és könyvtártechnikai ismeretei, a rendelkezésünkre álló statisztikai adatok, az ország könyvtárhálózatának kialakulása, de mindenekelőtt munkánkkal szemben támasztott belső igényeink arra köteleznek bennünket, hogy mélyebbre hatoljunk, hogy elemző munkánk során a tartalmi kérdéseket részesítsük előnyben anélkül, hogy lemondanánk a szervezeti, technológiai és technikai kérdések egyidejű vizsgálatáról. Ilyen igények és szándékok már eddig is jelentkeztek nemcsak egy-egy régebbi vizsgálat részleteiben, hanem elvi tudatossággal is megfogalmazódtak. Az OSzK-ban 1955 márciusában folytatott, már idézett felülvizsgálat az állománygyarapítást elsősorban *tartalmi* szempontból értékelte, s először vizsgálta meg a gyarapítás adatait nem mennyiségi, hanem minőségi szempontból. Az Akadémiai Könyvtár munkájának megvizsgálására 1957 márciusában kiküldött hármás bizottság (KŐHALMI, MÁTRAI, PAJKOSSY) úgy tekintette át a könyvtár munkáját, hogy az mennyiben tudja támogatni a maga sajátos könyvtári eszközeivel az Akadémia keretein belül folyó tudományos kutatómunkát.

E tartalmi jellegű módszertani vizsgálatok természetesen hosszabb időt, mindenekelőtt alaposabb előkészítő periódust, a vizsgáló bizottság és a vizsgált könyvtár sokkal konkrétebb, mintegy alkotó jellegű együttműködését kívánják meg, mint régebbi — bár igen hasznos és jelentős — könyvtárvizsgálataink. Elsősorban azt tartjuk fontosnak, hogy könyvtáraink maguk végezzék el pl. feladataik teljesítésére és értékelésére vonatkozó közvéleménykutató munkát, maguk mérjék fel, hogy milyen eredmények, tennivalók és követelmények rajzolódnak fel funkcióik és működési területük metszéspontjánál.

E néhány adat és szerény megjegyzés csak CsűRY István cikkének időszerűségét és fontosságát óhajtotta igazolni.

HARASZTHY GYULA

Kulturális javak védelme fegyveres összeütközés esetén. 1. A könyvtárak „háborús kártörténete” évezredekken át a könyvtári kótetek milliányi példányainak pusztulásáról számol be. A második világháború összefoglaló háborús kártörténetét még nem írták meg. Folyóiratokban, évkönyvekben, beszámolóokban stb. megjelent tanul-

³ Itt könyvtártípusonként igen sok kérdés merülhet fel, nem ártana egyszer e kérdéskomplexum módszertanával külön is foglalkozni.

mányokban azonban számos idevágó adatot találunk. E számok tükrében az egyes országok könyvtári kárai:

Anglia	1 043 000	kötet ¹
Csehszlovákia	5 337 000	kötet ²
Franciaország	2 567 700	kötet ³
Lengyelország	15 000 700	kötet ⁴
Németország (együtt)	35 000 000	kötet ⁵
Szovjetunió	100 000 000	kötet ⁶

A károk javarésze közvetlen háborús cselekmények hatásaként keletkezett (lővedékek robbanása, falomlások, tüzek stb.) vagy katonai rendszabályok okozták a könyvek pusztulását. Ezek a *közvetlen károk*, amelyek fegyveres összeütközések következtében keletkeztek. Igen jelentősek azonban a *közvetett károk is*, amelyek abból a tényből adódnak, hogy a háborút megelőzőleg vagy a háború során, illetve annak következtében igen sok esetben elmaradnak a legszükségesebb, nélkülözhetetlen könyvvelésségügyi intézkedések, ennek nyomán pedig megindul a könyvvállomány romlása, „megbetegedése”. Gondoljunk csak azokra a könyvtári értékekre, amelyeket külső, a könyvtártól távolos, légmentesített biztos óvóhelyekre szállítottak, ahol a kéziratok, kötetek ezreit és tízezeit támadták meg a penészek és egyéb, állati kártevők.

2. A sok tragikus tapasztalat késztette, helyesen, az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezetét (UNESCO) arra, hogy 1954 tavaszán Hágában értekezletet hívjon össze. Az értekezlet résztvevői kidolgozták a kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelméről szóló *Egyezményt*, valamint annak végrehajtási szabályzatát, továbbá a kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelméről szóló jegyzőkönyvet.

Magyarország, mely az UNESCO tagja, hetedikként (tehát a tagállamok sorában az első között) ratifikálta az *Egyezményt*, mely beltörvényeink sorában mint a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1957. évi 14. számú törvényerejű rendelete látott napvilágot.⁷

3. Hasonló nemzetközi egyezményt a nemzetközi jog nem ismer. Voltak ugyan törekvések már korábban is a kulturális javaknak fegyveres összeütközés esetén való

¹ *Danni di guerra alle biblioteche inglesi*. Bollettino dell'Istituto di Patologia del Libro, A. VII. F. 1—4. 100—102. l. A közölt adatból a városi könyvtárak károsodása 875 000, a megyei könyvtáraké 8000, az egyetemi könyvtáraké pedig 160 000 kötet.

² JEVTEEVA, J.: *Csehszlovákia könyvtárai* (Biblioteki Csehoszlovákii.) Bibliotekar', 1949. 10. 35—43. l., ebből a népkönyvtárak vesztesége 3 337 000, a szakkönyvtáraké 2 millió kötet.

³ GALLO A.: *Danni di guerra alle biblioteche francesi*. Bollettino I. P. L. A. VI. F. 3—4. 94—96. l. Párizsban 549 700 kötet pusztult el, a városi és egyetemi könyvtárak kára együtt 2 018 000 kötet.

⁴ *Könyvtárügyi Szemle*, 1951. II. évf. 1. sz. 117—118. l., ebből a tudományos könyvtárak vesztesége 2,5 millió kötet.

⁵ P. SCHILLING bejelentése a római Nemzetközi Bibliológiai Kongresszuson. Vö.: GALLO M.: *Danni di guerra alle biblioteche tedesche*. Bollettino I. P. L., A. VII. F. 1—4 97—99. l., ahol GALLO a károkat részletezve könyvtárak szerint a könyvkár nagyságát 5,288 619 kötetben jelöli meg.

⁶ GYENISZ'EV V. N.: *A tömegkönyvtár munkája*. Bp. 1953. 11. l. A közölt számban szerző szerint csak a tömegkönyvtárak könyvkárai szerepelnek.

⁷ A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1957. évi 14. számú törvényerejű rendelete a kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelme tárgyában Hágában, 1954. évi május hó 14. napján kelt nemzetközi egyezmény, valamint az ahhoz csatolt jegyzőkönyv (a kulturális javak háború idején megszállott területről való kivitelének tilalma tárgyában) kihirdetéséről — Magyar Közlöny, 1957. márc 1. 25. sz. pp. 103—117.

védelmére vonatkozólag, így az 1899. évi és az 1907. évi hágai egyezményekben, valamint az 1935. évi washingtoni (ún. „Roerich-féle”) szerződésben, de ezek a megállapodások csupán néhány szűkszavú rendelkezést tartalmaztak a kérdéssel kapcsolatban. A második világháborút megelőzőleg is voltak hasonló irányú törekvések, de megvalósításukra éppen a második világháború kitörése miatt, sajnos, sor nem kerülhetett, pedig mindenki tisztában volt azzal, hogy a kulturális javak hatályos védelmét még béke idején kell megszervezni mind belső, mind nemzetközi rendszabályok útján.

4. Az *Egyezmény* I. fejezete a kulturális javak védelmére vonatkozó általános szabályokat tartalmazza s meghatározza, mit tekinthetünk besorolhatónak a „kulturális javak” csoportjába eredetre és tulajdonosra való tekintet nélkül.

Kulturális javak „a népek kulturális örökségére nézve nagy jelentőségű ingó vagy ingatlan javak, amilyenek az építészeti, művészeti vagy történeti emlékek, egyháziak vagy világiak, a régészeti lelőhelyek, oly épületesoportok, amelyeknek meglévő összességéhez történeti vagy művészeti érdek fűződik, művészeti alkotások, kéziratok, könyvek és más művészeti, történeti vagy régészeti érdekű tárgyak, mint tudományos gyűjtemények, jelentős könyvgyűjtemények, levéltárak” (1. cikk, a) pont), valamint „azok az épületek, amelyek főképpen és ténylegesen az a) bekezdésben meghatározott ingó kulturális javak megőrzésére vagy kiállítására szolgálnak, amilyenek a múzeumok, a nagy könyvtárak, a levéltárat őrző helyek, valamint az a) bekezdésben meghatározott ingó kulturális javaknak fegyveres összeütközés esetén való elrejtésére szolgáló óvóhelyek”. (1. cikk b) pont.)

Az *Egyezmény* fontos rendelkezése előírja, hogy a szerződő felek a kulturális javakat megkímélik azáltal is, hogy megtiltják a védelem alatt álló javaknak, valamint azok közvetlen környezetének olyan célra való felhasználását, amely ezeket a javakat fegyveres összeütközés esetén megsemmisülésnek vagy megrongálódásnak tehetné ki és ezekkel a javakkal szemben minden ellenséges cselekménytől tartózkodnak.

E kötelezettségtől eltérni „csak abban az esetben lehet, ha az eltérést elháríthatatlan katonai szükségesség követeli meg”. (4. cikk, 3. pont.)

Megóvják a szerződő felek a kulturális javakat minden lopástól, fosztogatástól. Tartózkodnak e javakkal szemben minden megtorló rendszabálytól is. Megszállás esetén pedig támogatják a megszállott terület illetékes belföldi hatóságait a kulturális javak oltalmazásában.

A kulturális javakat az *Egyezmény* rendelkezéseinek megfelelően az azonosításukat megkönnyítő *ismertető jelvény*vel kell ellátni. A fegyveres erők személyzetét már béke idején „valamennyi nép kultúrája és kulturális javai tiszteletének szellemében oktatják,” (I. fej. 7. cikk.), s a fegyveres erők keretében már béke idején olyan szolgálatot vagy szakszemélyzetet készítenek elő vagy állítanak fel, amelynek feladata a kulturális javak kímélésére való felügyelet.

Az I. fej. 8. cikk. 6. pontja értelmében „különleges védelem” illeti a „különleges védelem alatt álló kulturális javak nemzetközi jegyzékébe” felvett kulturális javakat. E javak különleges védelmet élveznek szállítás alatt, és zárolás, elkobzás vagy zsákmányolás alól mentesülnek.

Az *Egyezmény* ismertető jelvénye „alul hegyesedő, haránt váltakozó élénk kék és fehér mezőkre osztott pajzs (egy élénk kék négyzetből formálva, melynek egyik sarka egybeesik a pajzs hegyével, a négyzet felett élénk kék háromszög; ezeket mindkét oldalról egy-egy fehér háromszög határolja).” (IV. fej. 16. cikk. A 17. cikk a jelvény használatát szabályozza.)

Az *Egyezményt* nemcsak nyílt háború, hanem bármely más fegyveres összeütközés esetében is alkalmazni kell, még akkor is, ha a hadiállapotot egy vagy több fél nem is ismeri el (VI. fej. 18. cikk).

Az *Egyezmény Végrehajtási Szabályzata* (VII. fej.) előírja, hogy az összeütköző felek érdekeinek oltalmazásával megbízott védőhatalmak közreműködésével kell alkalmazni az *Egyezményt* és a *Végrehajtási Szabályzatot*.

A VII. fejezet 28. cikke a büntető rendelkezésekről szól. Eszerint a szerződő felek „kötelezettséget vállalnak arra nézve, hogy saját büntető jogrendszerük keretében minden intézkedést megtesznek annak érdekében, hogy az *Egyezményt* megsértő vagy annak megsértését elrendelő személyeket, állampolgárságukra való tekintet nélkül, kinyomozzák és büntető vagy fegyelmi úton megbüntessék.”

Az *Egyezmény Végrehajtási Szabályzata* részletes rendelkezéseket tartalmaz az ellenőrzéssel megbízott személyek nemzetközi névjegyzékéről, az ellenőrzés megszervezéséről, a megbízottak kijelöléséről, hatásköréről stb.

Az *Egyezmény*hez tartozó *Jegyzőkönyv*ben az aláíró hatalmak kötelezettséget vállaltak arra nézve, hogy az „*Egyezmény* 1. cikkében meghatározott kulturális javaknak az általa fegyveres összeütközés során megszállott területről való kivitelét” mindegyik szerződő fél megakadályozza. Zárlat alá helyezi az ő területére behozott kulturális javakat, s azokat az ellenségeskedés befejeztével visszaadja.

Az *Egyezmény*hez tartozó I–III. sz. *Határozatok* kiegészítő rendelkezéseket tartalmaznak.

Az *Egyezményt* kétségtelenül MONTESQUIEU szelleme hatja át, hiszen összhangban áll a nagy gondolkodó figyelmeztetésével: „Les peuples doivent se faire dans la paix le plus de bien et dans la guerre le moins de mal possible”. Hogy eléri-e a célját, az azon is múlik, hogy a hadviselő felek híek maradnak-e a nemzetközi egyezménynek ehhez a szelleméhez és élnek-e az *Egyezmény* idézett — fájdalom: aggályosnak mondható — 4. cikk. 3. pontja adta lehetőségekkel vagy sem. A könyvtárosok, levéltárosok és muzeológusok feladata és felelőssége ott kezdődik, ahol az *Egyezmény* utolsó mondata végződik.

TOMBOR TIBOR

Régi térképek a táj- és helytörténeti kutatás szolgálatában. Az utóbbi években igen örvendetesen újra fellendült a helytörténet iránti érdeklődés, nem utolsósorban a vidéki tudományos intézetek, múzeumok, könyvtárak munkatársainak, a helyi szakembereknek a buzgólkodása következtében. EPERJESY Kálmán hely- és településtörténetkutatási módszertani útmutatójának megjelenése óta (*Csongrád megye helytörténeti kutatásának feladatai*. Szeged, 1955.) már olyan — s nemcsak Csongrád megyére, de általában az egész ország területére is alkalmazható — kutatási vezérfonallal rendelkezünk, mely hozzásegíti a fiatalabb érdeklődő nemzedéket is, hogy a helytörténet szakemberévé képezhesse magát, s maradandó értékű település- és helytörténeti monográfiákat készíthessen. Az említett munka azonban a helytörténet kartográfiai vonatkozásai tekintetében bizonyos fokig kiegészítésre szorul.

Tegyük fel tehát a kérdést: milyen térképekre van szüksége a helytörténettel foglalkozó szakembernek? Melyek azok a régi térképek, melyeket feltétlenül ismernie kell munkájához, s mik azok a szempontok, melyek szerint mérlegelnie kell őket?

A forráskritika, mint a történetkutatásban mindenütt, különös súllyal esik latba a régi térképek esetében. Régi térképeink — nemcsak a nagy területi egységeket ábrázolók, de a részlettérképek is — nem mindig alapultak pontos méréseken. Általában minél újabb keletű, s minél kisebb területet ábrázol a térkép, annál inkább lehet számítani megbízhatóságára: ez alól a szabály alól azonban sok kivétel van, mivel a XVIII. és XIX. század folyamán működött mérnökeink, földmérőink, kartográfusaink tudása és alapossága nem volt egyforma, s így gyakran előfordul, hogy pl. egy 1790 tájáról

való részlettérkép felette áll megbízhatóságban egy 1820—30 körül készültnek. Valamilyen forrásértéke azonban a legrégebbi, matematikailag legkevésbé pontos számítások alapján készült térképeinknek is van: ezek a helynevek, a gazdasági, közlekedési, építési adatok tekintetében nyújthatnak igen becses forrást a kutató részére. Vegyük talán egy rövid felsorolás keretében szemügyre mindazokat a térképeket, melyeket a helytörténet kutatójának munkája eredményes végzéséhez ismernie kell.

Időrendben az első ismert Magyarország-térkép LÁZÁR diáké, mely Georg TANNSTETTER átdolgozásában maradt fenn. Első kiadása 1528-ból való. Bár e korban a térképek mértékaránya teljesen megbízhatatlan, inkább csak összehasonlító mértékkel fejezhető ki, FODOR Ferenc számításai szerint ez ebben az esetben nagyjából 1 : 1 200 000-nek vehető: ebből már láthatjuk, hogy a térképnek csak a helységek fontosságának megállapítása és azok neveinek írásmódja szempontjából van jelentősége, de ebben viszont nélkülözhetetlen. E térkép 913 helynevet tartalmaz. A magyarországi helynevek jegyzéke nyomtatásban is megjelent OKOLICSÁNYINÉ HARMOS Eleonóra feldolgozásában, CSÁNKI Dénes helyneveivel összevetve, a *Térképészeti Közlöny* 1931. évi 3. számában. Mivel LÁZÁR diák térképe még a török pusztítás előtti állapotot mutatja be, helyneveiből a településtörténész megállapíthatja azt, hogy Mohács előtt melyek voltak azok a városok és községek, melyeknek a köztudat, legalábbis a művelt közvélemény valamelyes jelentőséget tulajdonított. LÁZÁR diák térképének ismerete tehát a helytörténész által feldolgozni kívánt település vagy települések fontosságára nézve — természetesen kivételek itt is vannak — a XV.—XVI. század fordulóját tekintve, nélkülözhetetlen. A helynevek írásmódja nyelvészeti, a települések sűrűsége demográfiai adatokkal szolgál. De van LÁZÁR térképének még egy, helytörténeti szempontból figyelmet érdemlő eleme: ez pedig településeinek ábrázolásmódja. Az egyes helységeket tornyokkal, épületekkel, templomokkal stb. jelzi, anélkül, hogy bármiféle rendszer volna ebből kiolvasható, akár a települések jogállása, akár nagysága tekintetében. Inkább a települések külső alakja volt az, úgy látszik, mely ábrázolásuk módját megszabta. A helytörténész vár az a feladat, hogy más források átvizsgálásával és a helyi épületemlékek tüzetes szemügyrevételével megállapítsa: mennyiben ábrázolnak ezek a helységet feltüntető térképjelek valóban fennállott épületeket — vagy pedig a fantázia szüleményei-e?

Másik jelentős XVI. századi Magyarország-térkép Wolfgang LAZIUSÉ, *Hungariae Descriptio* a címe, 1556-ban jelent meg. Topográfiája gyengébb, mint LÁZÁR diák térképéé, helynevet sem tartalmaz annyit: azonban a települések jelölésére ő is különböző épületek képeit használja. A látképszerűség nála még szemléletesebb, mint LÁZÁRNál, s egyes épületek vagy épületesoportok határozottan és jól felismerhetőek (pl. Veszprém, Tihany esetében). A helytörténész számára LAZIUS helységábrázolásai bőséges, értékesíthető anyagot nyújtanak: esetleg nyomtalanul eltűnt, már csak írásos emlékekből ismert épületek képzeletbeli rekonstrukciójához szolgáltathatnak támpontot.

Időrendben a következő figyelmet érdemlő ZSÁMBOKY János (*SAMBUCUS*) *Ungariae loca praecipua recens emendata atque edita* című térképe (1579), mely ORTELIVS atlaszában, az akkori idők egyik legkiválóbb ílynemű kiadványában is megjelent. Jó magyaros névírása, melyet a kartográfia-történeti irodalom gyakran kiemel, azért is értékes, mert nem csupán város- és község-, de tájneveket is tartalmaz.

A XVII. század első felében sok térkép jelent meg Magyarországról külföldön, de ezek legnagyobb része LAZIUS többé-kevésbé sikerült, néha bővített, de leggyakrabban rontott másolata. Érdemleges és helytörténész számára jól használható térkép a XVII. század közepéről Martin STIER császári hadmérnöké: *Landkarten des Königreichs Ungarn und dennen andern angränzenden Königreichen*. Először 1664-ben jelent meg, majd 1684-ben és 1687-ben, 12 csatlakozó térképlaplóból áll. Helynévanyaga igen bőséges, amellett áttekinthető, világos, jól olvasható, de telve van németes elírások-

kal. A helytörténész számára jelentősége abban van, hogy elég részletesen feltünteti mindazokat a községeket, melyeknek a XVII. század közepén valamelyes fontosságot tulajdonítottak, kivált katonai szempontból. Tévedésektől nem mentes ez a térkép sem, pl. olyan alföldi községeket tüntet fel, melyek ekkor már elpusztultak, az Alföldet hegyes vidéknek mutatja be stb.

Nem sokkal későbbi a HEVENESI Gábor irányítása alatt készült *Atlas Parvus Hungariae* (Bécs, 1689). Ennek a 40 csatlakozó térképlapból álló, atlaszformában kiadott Magyarország-térképnek névmutatója is van, mely 2605, túlnyomóan magyarországi helynevet tüntet fel. 1689-ben Fabius Anton COLLOREDO főrangú bécsi diák vizsgálja alkalmából adták ki, azonban nem az ő munkája, hanem HEVENESI professzor vezetése alatt többen dolgozták ki. Mivel az atlasz alkalmi kiadványként látott napvilágot, kidolgozása nagyon sietve történt, s így számos hiba van benne a települések elhelyezését és a nevek írásmódját illetően. A helytörténet kutatója számára azonban azért jelentős, mert a legjobb korabeli külföldi Magyarország-térképek nyomán készülvén, fogalmat nyújt arról, hogy mely helységek voltak akkor ismertebbek.

Ugyanílyen szempontból használható, de már topográfiai helyesség tekintetében magasabb fejlődési fokot képvisel Johann Christoph MÜLLER német matematikus Magyarország-térképe, melynek címe: *Augustissimo Romanor[um] Imperatori Josepho I. . . mappam hanc Regni Hungariae . . . nova et auctior forma ex optimis schedis collectam d[at] d[onat] d[edicat] . . . Camera Regia Hungarica* (1709). E térkép eléggé részletes, körülbelüli, összehasonlító mértékaránya 1 : 550 000. A helységek névirása is jobb, mint az *Atlas Parvusé*: van betűrendes helynévmutatója, mely külön füzetben jelent meg Bécsben 1710-ben, a XVIII. század elejéről ez hazánk egész területének legjobb kartográfikus ábrázolása.

A következő időszakból már részletesebb térképeink is vannak. A Duna menti települések és a Duna vízrajzának kutatói számára nélkülözhetetlen Luigi Ferdinando MARSIGLI *La Hongrie et le Danube* című térképatlasza, mely 1741-ben jelent meg. A vízrajz is, a települések lokalizálása is megbízható, mert a térkép készítője a csillagászati helymeghatározás mellett szabályszerű háromszögelési munkálatokat is végzett.

Ugyancsak ebből a korból részletesebb, megbízhatóbb forrást jelentenek a helytörténész számára azok a kisebb területi egységeket feltüntető térképek is, melyeket MIKOVINYI Sámuel készített, s amelyek BÉL Mátyás *Notitia*-jának kötetiben jelentek meg mellékletekként. MIKOVINYI térképein — megyei és gyakran nagyobb vagy kisebb tájegységeket bemutató térképein egyaránt megfigyelhetjük ezt — igyekezett a községek alaprajzát, a települések formáját is bemutatni. E település-ábrázolások azonban nem a reális helyzetet mutatják be: az útvonal iránya a meghatározó, melyhez a házak és kertek sora csak szemléltetésként csatlakozik. Csaknem minden település soros útifalu jellegű ezeken a térképeken, ami nem felel meg a tényeknek.

A XVIII. század derekától kezdve igen sok részlettérképünk maradt fenn. Ezek — mivel jórészt vagy a kamara, vagy a magánföldesúr részére úrbéri, birtokjogi, gazdasági céllal készültek, túlnyomórészt kéziratban maradtak, s az illető birtokos irattárába kerültek — ma az Országos Levéltárban, annak főleg kamarai anyagában vagy a családi levéltárak állományában lelhetők fel. E térképek részint rájuk vonatkozó iratokkal együtt vannak tárolva, részint külön, a Térképtár állományában vannak elhelyezve: az utóbbi csoportba azok tartoznak, melyek nem csatlakoznak szorosan valamely iratanyaghoz, s önállóan is forrásként szolgálnak a kutatás számára. Az Országos Levéltár állományában levő régi térképek feldolgozása jelenleg is folyik: minden egyes levéltári állagnak külön katalógusa van a Térképtárban. Sok kéziratot térkép — kiváltképpen az egykori FESZTICH-birtokban volt dunántúli községekről — az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárába került. A Széchényi Könyvtárnak körülbelül 2000

kéziratos térképe van, ebből mintegy 1000, tehát a fele, a helytörténeti kutatás részére igen nagyértékű forrás. A kéziratos térképeknek külön katalógusuk van, melyben nemcsak helységek szerint, de megyénként is meg lehet találni a keresett anyagot. A katalóguscédulán fel van tüntetve a térkép jellege (pl. mezőgazdasági, erdőgazdasági, a belterület részletessége stb.), ami a kutatást igen megkönnyíti.

Nagyon sok kéziratos részlettérkép került az egyes megyei levéltárakba is, főként olyanok, melyek valamilyen birtokper kapcsán készültek, s a felterjesztett iratok közt mellékletként találhatók meg, valamint olyanok is, melyeknek elkészítése egyenesen a megyei hatóság utasítására történt. A vidéki levéltárak, múzeumok, egyházi gyűjtemények birtokában levő kéziratos térképekről dr. BORBÉLY Andor, a Földrajztudományi Kutatócsoport munkatársa országos katalógust készített. Ennek a katalógusnak a vidéki levéltárakra vonatkozó részét a Levéltárak Országos Központja rendeletére az Országos Levéltárban helyezték el, itt hozzáférhető a kutatás részére. A múzeumok, egyházi gyűjtemények anyagával kibővített, teljesebb katalógus a Földrajztudományi Kutatócsoport helyiségében, az összeállítónál található (V., Nádor u. 7.), aki ebbe betekintést engedélyez.

A XVIII. század közepén sok térkép készült hazánkról külföldön, de ezek közül — mivel elég részlettérképpel rendelkezünk ebből az időből — a helytörténet kutatója számára már csak annak van jelentősége, mely bizonyos kultúrtörténeti dokumentumokat tartalmaz: mint pl. utak állapota, posták, bányák, ipartelepek stb. Gyakran csak a térkép segítségével lehet megállapítani, hogy egy-egy iparüzem, bánya, postaállomás stb. mikor létesült. Ilyen nagy jelentőségű Ignatz MÜLLER hadmérnök *Mappa geographica novissima Regni Hungariae . . . divisi in suos comitatus . . .* című, Bécsben 1769-ben megjelent térképe. LACY-féle térképnek is nevezik, mert Franz Moritz LACY-nak, az osztrák császári haditanács elnökének rendeletére készült. E térkép mértékaránya kb. 1 : 360 000. Feltünteti az utakat, a postaútvonalakat, a postahivatalokat, réveket, sőt a postaútvonalakon még két állomás egymástól való távolságát is jelzi mérföldekben. Egy helység vagy táj XVIII. századi közlekedésföldrajzi állapotát ismeretéhez igen becses forrás.

A helytörténet kutatói régebben is gyakran hivatkoztak már az ún. *József császár korabeli katonai felvétel* térképlapjaira. Ez az elnevezés hibás, mert bár a Monarchia — és benne hazánk — eme első, részletes katonai térképfelvétele valóban II. JÓZSEF uralkodása alatt fejeződött be, az utasítás, az alapelvek kidolgozása nem az ő, hanem még MÁRIA TERÉZIA nevéhez fűződik. Mivel a név könnyen fogalomcsere-re adhat okot, mert II. JÓZSEF is rendelt el felmérési munkálatokat, kataszteri célokra, helyesebb az előbbit *I. katonai felmérés- vagy felvétel*ként emlegetni. Ennek az 1 : 28 000 mértékarányban készült térképnek a forrásértéke igen nagy, mert pontos, a települések épületekig terjedő részletességgel mutatja be. Mivel kéziratos, eredeti példánya Bécsben van, Budapesten csak fényképmásolatban lelhető fel (részint színes másolatban) a Hadtörténeti Levéltárban. Településtörténeti szempontból e térkép teljes megbízhatóságát a közelmúltig nem vonták kétségbe; legújabbán néprajzi és más kutatók azt a megfigyelést tették, hogy a községek belterülete a fényképmásolatokon nem minden esetben pontos: a településforma ugyan igen, de a házak száma nem egyezik az összeírások adataival és más, polgári kéziratos térképek számadataival. Ez alkalmasint onnan van, hogy a szakszerűtlen retussal sok lap fényképmásolatát elrontották, ami természetesen nem érinti az eredeti hitelességét. Sajnos, a kutatók részére csak ezek a fényképmásolatok érhetők el. A XVIII. század második feléből mégis ez a térkép a legmegbízhatóbb segéd-eszköz továbbra is a helytörténet, kiváltképpen a települési viszonyok kutatója részére.

Mint már Ignatz MÜLLER térképével kapcsolatban említettük, a XVIII. század végétől kezdve a helytörténet kutatójának munkáját több szaktérkép is megkönnyíti.

Ezek a gazdaságtörténet és a közlekedés fejlődésének szempontjából igen értékes adatokat tartalmaznak. Ilyenek Ignatz HEYMANN postatérképei (számos kiadásban), valamint KORABINSZKY János Mátyás *Novissima Regni Hungariae potamographica et telluris productorum tabula*-ja (1791), mely az ország ásványi lelőhelyeit, állatvilágát, ipartelepeit, főbb mezőgazdasági művelési ágait tünteti fel. KORABINSZKY készített egy kis zsebatlaszt is, az *Atlas Regni Hungariae Portabilis*-t (Bécs, 1804), mely megyénként külön lapokon mutatja be az országot: feltünteti a községek lakosságának vallási és nemzetiségi hovatartozását, a templomokat, kastélyokat, postaállomásokat, vendéglőket, némely lapon az ipari üzemeket is: a helytörténettel foglalkozó ezt felhasználhatja, bár adatait jórészt megtalálja a szerző *Lexikon von Ungarn* (Pozsony, 1786) című művében is.

A táj- és a helytörténet kutatója számára szinte nélkülözhetetlen a LIPSZKY János által készített, 1806-ban megjelent *Tabula generalis Regni Hungariae* ismerete. Mértékaránya kb. 1 : 470 000, ez az első teljesen hiteles, pontos mérések alapján készült magyar térkép az országról. Nemcsak a községek helyét tünteti fel, de — és a helytörténet kutatója számára ebben van a nagy jelentősége — a majorságokat és a pusztákat is; vízrajza részletes; feltünteti ezenkívül az erdőket, az utakat, a vendégfogadókat, postaállomásokat, réveket s azok állapotát, a malmokat, vashámorokat, üveghutákat stb. A térképet részletes helységnévtár egészíti ki, az első magyar helységnévtár, mely módszeresen a pusztákra is kiterjeszkedik.

LIPSZKYvel egy időben készült GÖRÖG Demeter és KERÉKES Sámuel *Magyar Átlás*-a, mely vármegyénként külön lapokon mutatja be az országot. Hegyrajza szemléletesebb LIPSZKYénél, s a bányákat termékeik szerint jobban részletezi, úthálózata igen jól használható, egyébként azonban, bár gyakran eléri LIPSZKY térképének pontosságát és részletességét, általában alatta marad annak, főként a vízrajz tekintetében. Legcélszerűbben LIPSZKY térképével egybevetve használható, annál is inkább, mivel LIPSZKY maga is bőven átvett a GÖRÖG és KERÉKES szerkesztette atlasz adataiból.

A XIX. század első feléből számos kéziratoss és metszett részlettérkép mellett, melyek gyakran városok, sőt falvak belterületét ábrázolják, s így a helytörténet kutatója számára kiváltképpen becsesek, rendelkezünk egy olyan, az egész országot bemutató áttekintő térképpel is, melyet az, aki egy város vagy község története keretében foglalkozik a magyarországi iparosodás kezdeti idejével, haszonnal vehet szemügyre: a tájtörténet kutatója számára pedig szinte nélkülözhetetlen. Ez SCHEDIUS Lajos péti egyetemi tanár és BLASCHNEK Sámuel mérnök munkájával készült *Magyar-ország s részei új földabrosza* (1836). Jobb a térkép 1847. évi kiadása, melynek címe: *Magyarország, Horvát, Tót, Dalmát, Erdély országok... földképe*. Mértékaránya 1 : 469 472. Hegy- és vízrajza szemléletes, a községek mellett a pusztákat is feltünteti, az Alföldön azok határvonalával együtt, mint LIPSZKY is. Az utak minősége, állapota, postautak, postaállomások, révek mellett nem mellőzi el a bányák bemutatását sem, és pedig termékeik szerint. Némely esetben rég felhagyott, elfelejtett, csak rövid ideig folytatott bányaművelés egyetlen emléke ez a térkép. Bemutat továbbá egyes szórványtelepüléseket, különálló épületeket és háromszögelési pontokat is. SCHEDIUS térképe kiváltképpen FÉNYES Elek földrajzi lexikonjaival együtt használható jól. Részletesebb vizsgálathoz a *II. katonai felvétel* (1805—1869) térképlapjainak fényképmásolatai vehetők igénybe, melyeket a Hadtörténeti Levéltárban őriznek éppúgy, mint az *I. kat. felvétel* fényképmásolatait.

A XIX. század közepéről a helytörténet kutatója számára igen becses forrásanyag található a kataszteri felmérési iratokban, melyeket részint az Országos Széchényi Könyvtár Térképtára, részint az Országos Levéltár őriz. Ezekhez (az OSZK Térképtárában megyénként, azon belül a községek betűrendje szerint raktározott) iratokhoz

községenként egy-egy a bel- és külterületet dűlőbeosztással együtt feltüntető, művelési ágak szerint színezett kis kéziratos térkép csatlakozik. Sajnos, nem mindegyik megyének az irataihoz vannak meg a térképek, s nem is minden község iratai találhatóak fel. Így pl. a Széchényi Könyvtár Térképtárának állományában Bács és Bihar megyék iratai teljesen hiányoznak. Utóbbiak egy része az Orsz. Levéltárban található meg. Ezek az iratok és a hozzájuk csatlakozó térképek az 1850-es évekből származnak. Mind a két előbb említett intézmény nagy számban őriz kéziratos és nyomtatott kataszteri térképeket az 1850-es évektől kezdődően. A helytörténet kutatója számára ezek is jó forrásul szolgálhatnak.

Bár már nem számítanak a régi térképek közé, de említést érdemelnek használatosságuk miatt itt a XIX. század utolsó évtizedeiből származó, az egyes minisztériumok által kiadott, nyomtatott szaktérképek, melyek különösen az 1880-as években jelentek meg. (Út-, erdő-, kataszteri, mezőgazdasági, művelési stb. térképek.) Ezeket főleg az Állami Nyomda nyomtatta. Részint az egész országot, részint annak egyes nagyobb egységeit vagy a vármegyéket mutatják be. Ezeket az Országos Széchényi Könyvtár Térképtára őrzi, melynek egyébként tervében van, a kutatás még pontosabb ellátása érdekében a vidéken található kéziratos térképek katalógusának mintájára az országban bárhol, könyvtárakban, múzeumokban stb. levő metszett és nyomtatott, sokszorosított térképek központi címjegyzékének (katalógusának) elkészítése is.

Az Országos Széchényi Könyvtár Térképtára, csakúgy mint az Országos Levéltár, nemkülönben a megyei és városi levéltárak, múzeumok és egyházi gyűjtemények számtalan — kéziratos, rézmetszetes vagy nyomtatott — régi részlettérképet őriz, melyek főleg a XVIII. század második feléből és a XIX. századból valók, s amelyek a hely- vagy tájtörténet kutatásával foglalkozó szakember részére értékes tájékoztatást nyújthatnak. Az előbbieken csupán a legfontosabbakról kívántam rövid áttekintést nyújtani, azokról, amelyek minden hely- és tájtörténeti kutató számára becsesek lehetnek.

Kívánatos lenne, ha fellendülő hely- és tájtörténetkutatásunk szakemberei az eddignél nagyobb figyelmet szentelnének régi — és újabb — térképeinknek, melyek bár — az írásos forrásokhoz hasonlóan — kritikával kezelendők, mégis becses adatokat szolgáltatnak hazánk népe és földje múltjának megismeréséhez.

FALLENBÜCHL ZOLTÁN

A jugoszláv retrospektív cikkbibliográfia munkálatairól. Magyar részről is nagy érdeklődésre tarthat számot a zágrábi Lexikográfiai Intézet nagyarányú vállalkozása, amelynek első eredményéről, a délszláv retrospektív sajtóbibliográfiáról nemrég számoltunk be (*Magyar Könyvszemle*. 1957. 96—7. l.). Az Intézet a sajtóbibliográfia elkészítése mellett hozzáfogott a délszláv periodikákban 1945 előtt megjelent cikkek teljes visszatekintő bibliográfiájának összeállításához is. Az évtizedes vállalkozás méreteiről és problémáiról némi fogalmat alkothattunk a cikkbibliográfia nemrég megjelent első kötete alapján (*Bibliografija rasprava, članaka i knjizevnih radova*. I. Nauka o knjizevnosti. I/1 Knjizevnost općenito. Teorija knjizevnosti. Uopredna knji evnost. I/2 Historija jugoslavenskih knjizevnosti A—K. Zagreb, 1956, Izd. i. nakl. Leksikografskog Zavoda FNRJ. XIII, 859 l.). Nem feladatunk a munka irodalomtudományi jelentőségének méltatása, csupán bibliográfiai szakszempontról kívánunk vele foglalkozni.

Az Intézet 1951-ben határozta el a retrospektív cikkbibliográfia elkészítését. Ez a nagyarányú munka komoly szervezési problémákkal járt, mivel még a legcsekélyebb előmunkálatok sem történtek meg ezen a téren. Kidolgozták a gyűjtőmunka általános alapelveit és összeállították a legfontosabb periodikák jegyzékét (kb. 5000 cím). Jugoszlávia 12 városában gyűjtőközpontokat állítottak fel, az anyaggyűjtők és revizorok nagy-

számú gárdája számára tanfolyamokat rendeztek, s 1952-ben megindult az anyaggyűjtés, amelyet Mate UJEVIĆ igazgató és főszerkesztő vezetésével 20 tagú szerkesztőbizottság irányított.

A szerkesztők, igen helyesen, már eleve lemondtak a megvalósíthatatlan és a bibliográfiát gyakorlatilag használhatatlanná tevő abszolút teljességről, de ugyanakkor arra törekedtek, hogy semmi ki ne maradjon, ami a jelenlegi vagy jövőbeni tudományos kutatás számára fontos lehet. Ezért mindenekelőtt a gyűjtés határait kellett megállapítani. Felmérték a jugoszláv könyvtárak teljes periodika-állományát (ennek eredményét tették közzé 1955-ben az előbb említett sajtóbibliográfiában), s a több mint 10.000 címből kijelölték azt a kb. 5000 periodikát, amely tudományos szempontból fontos cikkeket tartalmazhat. A gyűjtőmunka során azonban ennél sokkal többet átnéztek ellenőrzésképpen, s ha szükséges volt, újabb és újabb címeket vettek fel a teljes egészében feldolgozandó folyóiratok listájára. A gyűjtőmunka kiterjedt minden periódikus kiadványra: újságok, folyóiratok, évkönyvek, almanachok, naptárak, évi jelentések stb.

A gyűjtőmunka után következő feladat az összegyűjtött cikkek kiválogatása és rendezése volt. Figyelmen kívül hagyva a decimális rendszert, egy 44 főszakból álló szakrendszert dolgoztak ki. Az egyes szakokon belül szükség esetén alosztásokat alkalmaztak, de csak mértékkel. Pl. az először kiadásra kerülő *XIII. Irodalomtudomány* szakcsoport így oszlik fel: 1. Általános irodalomelmélet, összehasonlító irodalomtudomány. 2. Dél-szláv népek irodalomtörténete. 3. Fordítás-irodalom. 4. Hazai és külföldi folyóiratok, 5. Más népek irodalomtörténete. 6. Irodalmi társaságok, egyesületek és akadémiák. Maguk a szépirodalmi művek három újabb főszakban helyezkednek el: XIV. Délsláv népek irodalma (műfaji alosztással), XV. Szláv irodalmak, XVI. Nem szláv népek irodalma.

A szerkesztés és kiadás alkalmával még egy fontos szakszempontot érvényesítettek: a 44 ún. leíró szakot (popisne struke) két csoportra osztották: az ún. *nemzeti* és az *általános* szakokra (nacionalna i opća grupa predmeta), s ez a szempont szolgált a végső szelekció alapelveül. A nemzeti szakok anyagát a lehető legnagyobb teljességgel teszik közzé (délsláv népek története, irodalma, művészete, kultúrája, néprajza, földrajza stb.), s ezek időbeli elsőbbséget is élveznek. Az első 15 kötet a nemzeti szakok anyagát fogja tartalmazni: 1–3. kötet: irodalomtudomány, 4–7. köt.: délsláv irodalmak, 8–11. köt.: történelem, 12–13. köt.: filológia, nyelvészet, idegen irodalmak (délsláv ford.), 14–15. köt.: képzőművészet, színház. Ha az első kötet méreteiből kiindulva kb. 30.000 adatot veszünk egy-egy kötetre, akkor a nemzeti szakokban a bibliográfiától valóban nagyfokú — ha nem is abszolút — teljességet várhatunk.

Az ún. általános szakoknál már nagyobb szelekciót alkalmaznak. A kiemelkedő délsláv tudósok és közéleti személyiségek munkásságát teljes egészében kiadják, egyébként csak azokat a közleményeket, amelyeknek a megjelenésük idején tudományos jelentőségük volt, vagy most fontosak a tudományos (ill. tudománytörténeti) kutatás számára. A holt tudományos anyagot, amely nem szolgáltat jelentős adatokat — tehát elsősorban az egykori, ma már elavult népszerűsítő cikkeket — nem adják ki. (Ezek szükség esetén megtalálhatók az Intézet cikk-katalógusában, amely tartalmazza az egész gyűjtött anyagot.) Ennek a szelekciónak a helyességét és értékét természetesen csak az első általános jellegű szakanyagot felölelő kötet megjelenése után lehet majd eldönteni.

A gyűjtés 1945-ig terjedt (1945 óta folyamatos bibliográfiák vannak 1. *Magy. Könyvszemle.* 1956. 160–162. l.), de az első kötet csak 1941-ig hoz adatokat. A Népi Felszabadító Háború sajtóját külön dolgozzák fel, s ennek anyagát, valamint az esetleges pótlásokat a kiegészítő kötetek fogják hozni (Dodatki).

Rátérve most már az irodalomtudományi anyagot tartalmazó első kötetre, magáról a kiadásról elmondhatjuk, hogy az mind belső elrendezésében, mind tipográfiai kiállítá-

sában mintaszerű. A kötet két szakcsoportra osztja anyagát: 1. általános irodalomtudományi és irodalomelméleti művek, 2. délszláv irodalomtörténet (ennek csak első részét tartalmazza). A két szakcsoportban összesen 31 368 adatot közöl. Az egyes adatokat a szerzők nevének vagy jelének betűrendjében közli, a szerzőkön belül pedig időrendben. Igen szerencsés megoldás volt, hogy a névtelen cikkeket csak az általános részben hozza a címszavak betűrendjében, míg az irodalomtörténeti részben tárgyalt írók neve alá csoportosítja az összes velük foglalkozó névtelen cikkeket. Az egyes íróknál először egyetlen bibliográfiai egységbe foglalva közli azokat az általános jellegű cikkeket (életrajzok, nekrológok, megemlékezések), amelyeknek címe az illető író neve, utána időrendben a többi speciálisabb szempontú vagy külön címmel bíró anonim cikkeket. A bibliográfiában tehát tulajdonképpen két betűrend fut végig egymás után: először a névtelen cikkek címszavainak (első szakcsoport), ill. a bennük tárgyalt írók nevének (második szakcsoport) betűrendje, ezután következnek a különböző jelekkel ellátott cikkek (ahol a jel nem oldható fel), s végül a szerzős cikkek a szerzők betűrendjében. A jeleket, kezdőbetűket és álneveket a lehetőség szerint feloldja, s ezeket a szerző valódi nevével közli. Minden címet latin átírásban ad, a végén külön megjelölve, ha esetleg más írásban jelent meg eredetileg (cirill, gót stb.). A lelőhelyet minden adattal meghatározza: évfolyam, év, szám, lapszám. A periodikák címeit mindig teljesen kiírja, nem alkalmaz rövidítéseket. Ezzel talán egy-két ívvel növekedett a terjedelem, de a bibliográfia használatát igen megkönnyíti. Ahol szükséges, 1–2 soros annotációval utal a cikk tárgyára, ha az a címből nem derülne ki, s közli a szerző esetleges jeleit, álneveit.

A bibliográfia használatát részletes és jól áttekinthető mutatók könnyítik meg. A tárgymutató felöleli az ismertetett cikkekben szereplő összes neveket, tárgyköröket, s mivel a bibliográfia könyvismertetéseket is közöl, a cikkekben ismertetett művek címeit is. Külön mutató közli a megfejtett szerzői jeleket és álneveket, utalva a forrásokra. Végül szerzői névmutató egészíti ki a terjedelmes (180 lap), de egyáltalán nem fölösleges indexek sorát. (Hosszú éveig elhúzódó bibliográfiai kiadványoknál elengedhetetlen, hogy minden kötetnek legyen külön indexe. Mennyire megnehezíti pl. az indexek hiánya a *Magyar Történeti Bibliográfia* használatát!)

Végül meg kell emlékeznünk a kiállításról, amely különösen akkor szembetűnően igényes és irigylésre méltó, ha a mi *Történeti Bibliográfiánk* mellé fektetjük ezt az ízléses, szürke félbőrötésű, szép betűtípussal, finom papírra nyomott kötetet. Áttekinthetőség és világosság a legfőbb jellemzői: a sorszámok jól kiemelve, a címeírások nem zsúfoltak, levegősek (annotációk külön sorban), s többféle betűtípust váltogatnak különböző részekben. A címeírással együtt a kutató megtalál minden lényeges tudnivalót, s nem kell előre-hátra lapozgatnia, hogy a különböző utalásokat és rövidítéseket megfejtse (még a gyakran előforduló folyóiratcímeiket sem rövidítik). Nemesak a munka gondos előkészítésén és szervezésén, hanem kiállításán is meglátszik, hogy készítői és kiadói időtálló és a kutatók számos generációját a lehető legtokéletesebben kiszolgálni hivatott kézikönyvet kívántak alkotni.

Kritikai megjegyzéseket egy ilyen sorozatos vállalkozás első kötetére még talán korai lenne tenni. Használhatósága a gyakorlatban fog kiderülni. A szakrendszer felett kétségtelenül lehetne vitatkozni, bár jobbat ajánlani alig tudnánk. Az irodalomtudományi kötetben megfelelt ez a szakcsoportosítás, az egyes részletkérdésekre pedig a mutatók kielégítően utalnak. A jugoszláv cikkbibliográfia munkálatait érdemes továbbra is figyelemmel kísérnünk, sőt nem ártana közvetlen tapasztalatsere sem a magyar és jugoszláv bibliográfusok között, hogy a munka gyakorlati részletkérdéseit és módszereit is megismerhessük, és saját munkánkban hasznosíthassuk.

A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) új könyvtári vonatkozású ajánlása. (ISO Recommendation 18. Sommaire de périodiques ou d'autres documents. 1956. IV.) Az ISO ajánlás-munkálatai még 1951-ben kezdődtek meg az *ISO/TC 46* — a könyvtári és dokumentációs kérdésekkel foglalkozó bizottság — irányítása mellett, amelynek titkárságát a Holland Szabványügyi Intézet látja el. A szabvány rövid négy részt tartalmaz : meghatározást, a címadatok felsorolását és sorrendjét, a tartalomjegyzék elhelyezését és tipográfiai előírást. A címadatok sorrendjét a következőkben szabályozza : szerző, cím, a cikk kezdő, ill. a kezdő és befejező oldalszáma. A nem befejezett cikkeknel — lehetőleg zárójelben — közölni kell, hogy : folytatása következik, folytatás, ill. befejező rész.

Az ajánlás szerint lényeges, hogy a tartalomjegyzék a cikkek sorrendjét kövesse, és hogy minden számban azonos helyen kerüljön elhelyezésre. A tartalomjegyzék elhelyezhető a fedőlap külső vagy belső oldalán, ill. ha a folyóirat hírdetéseket is tartalmaz, akkor a hírdetések után, de mindig a szöveg előtt. A tartalomjegyzékben a folyóirat állandó rovatait tipográfiaiilag is ki kell emelni.

Az *MSZ 3405—51 Folyóiratok fedőlapja, belső elrendezése és tipográfiája* c. magyar szabvány a fenti ISO ajánlásnál részletesebb előírásokat tartalmaz a folyóiratszám és az évfolyam tartalomjegyzékének összeállítására. Az említett magyar szabvány előírásai bár részletesebbek, de összhangban vannak az *ISO R 18* ajánlással.

BARTA GÁBOR